

Szemle, ismertetések

Az utolsó interjú Király Péterrel¹

T. P.: Tanár Úr, mikor kezdett a külföldi történeti források magyarokra vonatkozó adataival foglalkozni?

K. P.: Az első találkozásom az írott történeti forrásokkal Prágában valósult meg. Én ugyanis 1937 szeptemberében a prágai cseh Károly Egyetem cseh–lengyel–magyar szakára iratkoztam be, ahol az ószláv/egyházi szláv nyelv professzora, **Weingart** „A bizánci görög krónikák fordításai az egyházi szláv irodalomban” (WEINGART 1922–1923) forráskritikai művével is megismertetett. Ezt olvasva bukkantam rá az alábbi magyar adatokra: Geórgios Monachós Hamartolós, 9. század közepe: ... **Бжгромь ... Тѣрци же, иже и Бжгре** (türkök, azaz **Бжгре** = latin *Ungri*); – WEINGART ószláv chrestomátiájában (WEINGART 1938) idézi a 9. századi Metód-legenda alábbi ószláv nyelvű részletét: „miután a magyar király megérkezett a dunai részekre...”: **королю оугръскомю**, azaz az *Ugri* és nem *Mogyer*.

A prágai időszakra tehát még csak a magyar történeti adatok létezésének felfedezése esik. Ennek oka az volt, hogy a várható háborús cselekmények miatt 1938 szeptemberében Pozsonyba mentem a Szlovák Egyetemre, ahol 1941-ben megszereztem a szlovák–magyar szakos tanári okleveletem. 1942. október 1-jén behívtak katonának a szlovák hadsereg „tankok elleni tüzérségé”-hez, hadállásunk a Mezőlaborc (Medzilaborce) fölötti Kárpát-hegyvidék térségében volt: szovjet tankokkal nem talákoztunk, így én is Pozsonyba mentem tájékozódni. Sajnos ott erős magyarellenességre leltem, emiatt Magyarországra, Karcag városába, édesapánk szülővárosába mentem.

T. P.: Milyen történeti forrásmunkákat vizsgált meg?

K. P.: Karcagról 1945 szeptemberében Budapestre utaztam KNEI ZSA ISTVÁN szlavista professzorhoz. Ő segített abban, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Referens-Tájékoztató részlegében elhelyezkedhettem. Az OSzK kitűnő munkahely volt ahhoz, hogy a régi kéziratokban és nyomtatványokban tájékozódjam. Több nyelven értettem, illetve beszéltem – kiegészítésként Budapesten még a klasszikus görögből is érettségít tettem –, és a latint kitűnően ismertem, ami a régi történeti források tanulmányozásához előfeltétel volt. A történészek jól ismerik a történeti forráskiadványok sorozatait, ezekre támaszkodtam én is. Csak hi-

¹ Az interjú 2012-ben készült, TÓTH PÉTER írásban elküldött kérdéseire KIRÁLY PÉTER írásban válaszolt. A kézírással készült válaszokban nehezen kiolvasható egyes adatokat és idézeteket TÓTH PÉTER kérésére ZOLTÁN ANDRÁS ellenőrizte, ugyancsak ő adta meg a szerző által említett WEINGART-művek bibliográfiai adatait is.

telesnek minősült forrásokot használtam fel vizsgálódásaim során (részletesen l.: KIRÁLY 2006 = HVE).

T. P.: Milyen népneveken említik a külföldi források a magyarokat?

K. P.: Arab (források): al-Garnāti, 12. század közepe: *Ungūrīyā*-ban egy *bāšyīrd* nevű nép él (l. HVE 117); – Bizánci görög források: *Ὀύγγοι* (10–16. sz.); *Παίονες* (ua.); *Skūthai* (10–11. sz.); *Pannonnes* (12. sz.); *Τούρκοι* (9–11. sz.). Bölcs Leo bizánci császár „Taktika”, 904 után: *türkők* (l. HVE 118–119); Konst. Porphyrogennetos, „De administrando imperio”, 951–952: *Τούρκοι* = türkök (l. HVE 120–123).

Cirill betűs szláv: PVL (Orosz Évkönyvek), 12. század eleje: a Duna mentén most az *Оугорьска* föld van; Iraklij császár (610–640) idejében kezdtek megjelenni (a fehér ugrok) *Ougri bělii*, majd később (a fekete ugrok) *Ougri Černii* Kijev mellett (l. HVE 125); – A 894–896. évi magyar–bolgár háború: *ουγρι* (l. HVE 137); Konstantin/Cirill élete („Žitije Konstantina Filosofova”, l. Magnae Moraviae fontes historici 2. Brno, 1967 = MMFH) VIII. fejezet: Konstantin/Cirill 860–861-ben a kazár kagánhoz utaztában a Krím félszigeten találkozott az „ugor”-okkal, akik rátámadtak farkas módra üvöltvén: *ουγρι*; – Metód élete: „Žitije oučitelj Mefodiję archiepiskopa Moravьska” XVI. fejezet: és amikor az ugor király „*королю оугрърьскомю*” a dunai részekre érkezett, látni akarta őt, Metódot; – A. Naum-életírás (l. MMFH 2: 178–179, továbbá: HVE 140): 902–924 után: amikor nem sok év után eljöttek az ugrok, a peon nép és Morávia földjét elfoglalták és elpusztították. Akiket azonban az ugrok „*ουγρι*” nem ejtettek foglyul, azok Bolgáriába futottak. És földjük pusztá maradt az ugrok hatalmában (l. HVE 140); – „*Повѣсть о Латинѣхъ*”, 10–14. század: A bolgárok ... és a ruszok felvették a keresztséget, ... mindezeket a népeket látván az ugroknak „*ουγρι*” nevezett peonok „*Пеони*”, akik saját magukat *Магѣръ*-nek mondják... A peon nép két fejedelme... elment Konstantinápolyba, „*два князѣа пеонскаго язъика*”, hogy felvegye a keresztséget (l. HVE 140–141).

Latin nyelvű források adatai: itt már idézett „A honalapítás vitás eseményei” c. munkám ötven tétele nyújt áttekintést a latin adatokról. E forrásokban a magyarok önelnevezése, a *magyar*, *mogyer*, egy későbbi adat kivételével egyáltalán nem fordul elő. A magyarokat leggyakrabban a török *onogur* > ószláv *Qgъre/i* népnévből származó *Ungri*, *Ungari*, *Hungri*, *Hungari* és *Vungri* nevekkkel jelölik. Szemléltetésként vö. 561/562: *Ungari Pannonii ... Avaris, qui et Huni, sive Ungari* (l. HVE 146); – 590: *Patricius episcopus Aemoniensis: Civitas ab Ungaris destructa* (HVE 146–147); – 590: „*Annalista Saxo*”: *incursio Ungarorum* (HVE 150); – 618: „*Historia episcoporum Pataviensium et ducum Bavariae*”: *excidio barbarorum... post illos Avarorum... in fine pessimorum Hungarorum* (HVE 151); – 731/736: „*Urkundenbuch der Abtei Sanct Gallen*”, *Signum Petonis... sig. Vulperti testis sig. Ungari testis* (HVE 156); – 797–809: *Nomina fratrum de Monasterio Weißenburg Hungarius presbiter* (HVE 157); – 860:

„Salzburger Urkundenbuch”, (u)sque in summitatem ill(ius) montis, qui dicitur Uuangularorum (mar)cha (HVE 174); – 881: „Annales Iuvavenses Maximi”: Primum bellum cum *Ungaris* ad Weniam. Secundum bellum cum Cowaris (HVE 180).

Német nyelvű források adatai: a magyarok neve egyrészt az archaizáló *Hunen*, *Hewnen*, *Heüinen*, másrészt a latinból átvett *Unger*, *Ungeren*; a magyarok saját neve, a *magyar* nem fordul elő (l. HVE 206). Szemléltetésként vö. 900: „Kaiserchronik”: die *Unger* vuorem dô uber lant, ... Ain wazzer haizet Enesin dô wolten di *Unger* uber sin (HVE 205).

T. P.: Melyek a legkorábbi *adatok* a magyarok külső elnevezésére és önmegnevezésére vonatkozóan?

K. P.: a) A magyarok külső elnevezésére lásd a görög és a latin nyelvű források adatait. *Kiegészítésként* vö. még: Bíborbanszületett Konstantin, „De administrando imperio”, 951–952 (l. HVE 120–125), Moravcsik Gyula, Bíborbanszületett Konstantin, A birodalom kormányzása, Budapest, 1950: a magyarok elnevezése: *türkök*, *Τούρκοι*, l. például 38. fejezet: A türkök népének eredetéről és hogy honnan származnak; 4. fejezet: A besenyőkről, oroszokról és türkökről; 13. fejezet: A türkökkel szomszédos népekről; 40. fejezet: A kabarok és türkök törzseiről.

b) A magyarok önmegnevezése: *magyar* az ugor korban keletkezett, összetett szó: **mańcz* + **er*, **eri* vogul–osztják frátria elnevezése; legrégebbi adatai: 810 (görög): *Μουάγεριν*; 870 közepe (arab): *m.ġ.γ.rīya*; 1121/1420 (latin): *In predio, quod dicitur Mogioroi*; 1150 k./13–14. sz. (latin): *septem principales persone, que Hetumoger vocantur* (TESz 2: 816–817); 1210 körül (latin): Anonymus, *Gesta Hungarorum*. Budapest, 1975: „P. dictus magister incipit prologum in gesta Hunga(ro)rum... per ydioma alienigenarum *hungarii* et in sua lingua propria *magerii* vocantur”. – Anonymus itt a kettős névhasználatot rögzítette: a magyarok saját anyanyelvükön *mager* (*magyer*)-nak nevezik önmagukat, míg az idegenek *hungarii* (*hungarusok*)-nak mondják őket. – Jellemző, hogy a szláv nyelvek körében az *onogur* > *ogъre/i* változatai terjedtek el, míg a *magyar* használata csak a 16. századtól figyelhető meg.

T. P.: Milyen népnévi eredetű földrajzi neveket talált, melyek kapcsolatba hozhatók a magyarsággal?

K. P.: A magyarországi helynévanyag egy része korábbi a magyarok 895/896. évi bejövetelénél (Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század. Budapest. 1994 = KMTL 223). Vö. *Duna*: < szkíta, közelebről sziginna **Dānavya*-északi szláv közvetítéssel (FNESz⁴ 1: 395); – *Tisza*: < indoeurópai eredetű, l. görög *Τισσός*, latin *Tisia*, szláv közvetítéssel (FNESz⁴ 2: 647); – *Nyitra*: < germán, kvád **Nitrahwa* (FNESz⁴ 2: 259); *Pécs*: római kori elnevezése a latin képzésmódú, talán kelta tövű *Sopiane* (FNESz⁴ 2: 329).

A magyarok 895/896 előtti jelenlétének földrajzinév- emlékei: 762–770. *via Ungarorum*; 888. *Strada Ungarorum*, Friaul (HVE 147); – 590. „Patricius episcopus Aemoniensis” (Laibach, Ljubljana), *Civitas ab Ungaris destructa* (HVE 147–149); – 740 körül: Pipin jegyese, Berta *Ungaria*-ból jött (HVE 151); – 791. *Karolus ab Anesi* [Enns, K. P.] *fluvio usque Raba Ungariam cepit* (HVE 153); 760/770. *inter Tiliamentum et Lipientiam... via Ungarorum cernitur* (HVE 163); – 967. *Strada Ungarorum* Brenta-nál (HVE 168); – 860. *inter Sprazam et Sauariam* [Szombathely, K. P.] *in summitatem montis... qui dicitur Uangariorum (mar)cha* (HVE 174).

T. P.: Mikor és hol jelentkeznek az első magyar népnévi eredetű személynevek?

K. P.: Az eredeti egyelemű nevek egy része főként magyarból vagy törökből megfejthető köznévi eredetű, másik része egyházi vagy világi művelődéstörténeti forrású, harmadik csoportja meg ismeretlen eredetű, valószínűleg a honfoglalás (895–896) előtről származó, rendszerint egytagú név volt. A kételemű személynévadás kialakulása Magyarországon a 13. század vége és a 15. század között ment végbe (l. KMTL 630).

A legrégebb magyar eredetű adatolt személynévnek a *Levedi* tekinthető. Bíborbanszületett Konstantin: „*A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevéből Levedinának neveznek, amely vajdát tulajdonnevén Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többit is, vajdának hívták*” (DAI. 38, Moravcsik Gyula fordítása). A *Levedi* személynév eredete a finnugor kori ’lesz, válik’ ige későbbi fejleményében keresendő, alapja a magyar *lesz/lev-* ige családjának ’levőcske, lényecske’ fejleménye (TESz 2: 759, FNESz 2: 31–32). – *Almos*: *dux Almus* (1210 körül: Anonymus, *Gesta Hungarorum*. Budapest, 1975; TESz 1: 44) magyar fejedelem (819 körül – 895), a név eredete: magyar *álm*, *almu* vagy a török *al-* ’vesz’ ige igenévképzővel ellátott alakja, 920 körül: *Almis* a volgai bolgárok fejedelme, l. KMTL 39–40). – *Árpád*: magyar nagyfejedelem (845/855 körül – 900 körül); neve a török eredetű magyar *árpa* köznév *-d* kicsinyítő képzős származéka (KMTL 59–61). – *Emese*: *Vgek ... in Dentumoger filiam Eunedubeliani ducis, nomine Emesu* (Anonymus i. m. 3. fejezet); a név az uráli eredetű magyar *eme* ’nőstény, anya’ szó kicsinyítő képzős változatából származik (KMTL 187).

T. P.: Kutatásainak eredményei újra felvetették a szláv nazális magánhangzókat tükröző korai szláv jövevényszavaink átvétele idejének kérdését. Az új adatok milyen kronológiai ellentmondást oldhatnak meg?

K. P.: NYOMÁRKAY ISTVÁN szlavista professzor, akadémikus megalapozott véleménye alapján a szláv denazalizációnak hosszabb folyamatnak kellett lennie, amelynek a 10–11. század csak a végső pontját jelenti, tudniillik amikor már nem találkozunk nazálisokkal. A magyar nyelv korai szláv jövevényszavai (*ab-*

roncs, bolond, galamb stb.) bizonyosan 10. század előttiak. A szláv hangtani (hangfejlődési) adatok mindenképpen megerősítik a magyarok említésének jóval 10. század előtti időpontját (I. KIRÁLY PÉTER, „A honalapítás vitás eseményei” fogadtatása. Állásfoglalások, vélemények és további többirányú kutatások. Nyíregyháza, 2010. Hozzászólások: NYOMÁRKAY ISTVÁN. 38–39).

T. P.: Kutatásai során a magyarok 10. századi hadjáratait a történettudományi könyvekben sokszor jelölő *kalandozások* terminussal is foglalkozott. Miért tartja helytelennek a használatát, s milyen kifejezéseket javasol helyette?

K. P.: Magyar eleink bölcsője Északnyugat-Ázsiában keresendő. Az 5. század második felében az ázsiai népmozgalmak (háborúk, természeti katasztrófák) hatására kezdetét vette a magyarok nyugatra húzódása, társakat (avarokat) keresve, így jutottak el a Kárpát-medencébe és a dunai részekre. Az itt szállásozó népek (germán törzsek, szláv népcsoportok, itáliaiak) a jövevényekben többnyire ellenfeleket, sőt ellenséget láttak, és a magyar csoportoknak harcban kellett a terület birtokbavételét megerősíteni. A hazai történészek egy része a honalapítók külföldi harcait a *kalandozások* szóval kezdte jelölni, első előfordulása a 19. század második felére (1869, 1883, 1895) esik, míg elterjedése a 20. század elején és közepén (1900, 1903, 1927, 1958) figyelhető meg. A *kalandozások* eredeti jelentése a ’különös, csodás viszontagság’ volt, amelyet kiszorított a ’külföldi zsákmányszerző akció’ értelmezése, s ez nem mondja ki azt, hogy e harcok alapvetően az új haza megalapozását, megerősítését szolgálták (I. HVE 81–82). Ezért javaslom ’a hazáért való harc’ jelentésű *hadakozás, hadjárat, harc, harcok* kifejezések bevezetését (HVE 82–83).

T. P.: Lehetségesnek tartja-e, hogy a magyarság több hullámban, 895–896 előtt már jóval korábban megkezdte vándorlását nyugat felé?

K. P.: A *mogyer* elnevezésről megemlítendő, hogy ez egyedül az arab forrásokban fordul elő, vö. 870/930: *m.dzs.gh.r.* (HVE 117). A magyarokat ugyanis a cirill betűs ószláv, a latin és német nyelvű források a szlávok közvetítésével a török *on-ogur* ’tíz ogur’ névvel jelölték: *onogur* > ószláv *ogъre/ogъri* (ejtsd: *ongar*), görög *Ούγγροι* (ejtsd: *ungroi*), lengyel *Węgiel*, szláv (orosz, horvát) *Ugre*, latin *Ungari* (HVE 146). A legterjedelmesebb latin nyelvű források adatai alapján kitűnik, hogy az *Ungari* név a Kárpát-medence különböző tájain tűnik fel, vö. 561/562, 590: *Ungari* (Aemona = Ljubljana, Laibach); – 6. század vége: *ab Ungris* (Vincetia, Itália); – 762/770: *via Ungarorum* („*inter fluvio Taliamento*”, Itália), 8. század vége: *Ungarus* (HVE 152). Ebből arra lehet következtetni, hogy a magyaroknak ekkor még nem volt egységes, végleges hazájuk, ezt jól megszervezett hadi útjaikkal még csak keresték.

Nemzetközi figyelmet érdemlő esemény az, hogy a honalapító magyarság elkerülte a Kárpát-medencébe beköltöző több hatalmas keleti nép – a hunok, avarok, bolgár-törökök – sorsát, a beolvadást, mivel volt katonai ereje és tehetsége

arra, hogy önálló államát megszervezze, azt felvirágoztassa és megőrizze saját nyelvét és kultúráját (l. HVE 214).

Irodalom

- BENKŐ LORÁND (szerk.) (1967–1976), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz.
 FNESz = KISS 1988.
 HVE = KIRÁLY 2006.
 KIRÁLY PÉTER (2006), A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke, Nyíregyháza. = HVE.
 KISS LAJOS (1988), Földrajzi nevek etimológiai szótára. Negyedik, bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest. = FNESz.
 KMTL = KRISTÓ 1994.
 KRISTÓ GYULA (1994), Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század. Budapest. = KMTL.
 MMFH = Žitije.
 TESz = BENKŐ 1967–1976.
 WEINGART, MILOŠ (1922–1923), Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské: přehled a rozbor filologický. Část 1, Část 2, oddíl 1–2. Filosof. fakulta univ. Komenského, Bratislava.
 WEINGART, MILOŠ (1938), Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského. Praha: Slovanský seminář Karlovy university, 1938.
 Žitije Konstantina Filosa. In: Magnae Moraviae fontes historici 2. Brno. 1967. = MMFH.

TÓTH PÉTER

In memoriam Jorma Koivulehto (1934–2014)

2014. augusztus 23-án Helsinkiben elhunyt JORMA KOIVULEHTO, a germanisztika professzora, a finnugor nyelvek indoeurópai jövevényszavainak kutatója. 1934. október 12-én született Tamperében, a halál röviddel 80. születésnapja előtt érte. KOIVULEHTO a 20. század második felének egyik legkiemelkedőbb finn etimológusa volt, a jövevényszó-kutatás fejlesztője, az indoeurópai és finnugor nyelvi érintkezések vizsgálatának megújítója, és a multidiszciplináris östörténeti kutatások ösztönzője. Egyetemi munkássága a Helsinki Egyetem Germán Filológiai Intézetéhez kötődött, amelynek professzora volt.

Szakmai hátterét tekintve JORMA KOIVULEHTO germanista volt, ő maga is ennek, pontosabban a hagyományos német meghatározásnak megfelelően indogermanistának tartotta önmagát, azonban munkájának legfontosabb eredményei és egész életműve hatottak a finnugrisztikára is, illetve annak egyik legfőbb és hosszú hagyományokkal rendelkező területére, az etimológiára. Régóta ismert tény, hogy a finnugor nyelvekben különböző indoeurópai nyelvekből származó